

УДК 215

Цимбал О.Є.

ПІДГОТОВКА ДО СМЕРТІ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

В данной статье проводится сравнительный анализ взглядов православных и католических авторов на смерть. Особое внимание автором уделяется трансляции таких понятий как «христианский суд» и «церковное право». Раскрываются основные положения христианской теории Галятовского, Гродзицкого. Исследуется обряд подготовки к смерти как важнейшей составляющей религиозно-этической жизни человека с точки зрения православной и католической веры.

Ключевые слова: смерть, религия, православие, католицизм, суд, покаяние.

In the article the comparative analysis of view of Orthodox and Catholic authors on death is carried out. The author gives special attention to translate such concepts as “Christian court” and “the church right”. The main concepts of Christian theory of Galatovskiy and Grodzinskiy are discovered. The ceremony of preparation for death are major marking religious-ethical human life is investigated from the point of view of orthodox and catholic belief.

Key words: death, religion, Orthodoxy, Catholicism, court, repentance.

Сприйняття смерті, певний її образ є невід’ємним елементом як системи світосприйняття кожної окремої людини, так і колективної свідомості, тому питання про смерть завжди будуть актуальними. Ставлення до „останніх речей” – смерті, потойбічного суду, розплати – накладає свій відбиток і на ставлення людей до життя, основних його цінностей. Це особливо характерне для релігійної свідомості, що розглядає життя лише як підготовку до іншого, кращого існування, перехід до якого здійснюється через смерть. Саме тому викладені в проповідницькій літературі уявлення про смерть можна розглядати і як уявлення соціально-значимі, що визначають різні галузі людської поведінки. Українська церковно-учительна література представлена проповідницькою спадщиною І. Галятовського, К. Транквіліона-Ставровецького, четьми збірками сталого складу, які були як у друкованій, так і в рукописній формі. Мета цієї статті – проаналізувати погляди православних авторів на смерть і порівняти з поглядами католицьких авторів на це ж питання. Проблему смерті розглядали такі дослідники як С. Зарін, М. Корзо, Д. Ліхачов.

Як і в католицькій проповіді, а також у відповідності із святоотецькою традицією, смертність людини в православній літературі учительного жанру розглядалася як один із наслідків гріхопадіння. Галятовський розмірковує про безсмертя до гріхопадіння як про щось природне, ніде не пояснюючи його, як це робили католицькі автори, даруванням людині особливої благодатної допомоги. Не тільки перша людина, але й всі майбутні покоління людей повинні були, як тлумачить задум Бога український проповідник, минаючи смерть, безпосередньо в тілі вознестися в царство небесне [1, с. 102]. Висновок про те, що православні автори розглядали безсмертя як дещо неперевершуюче можливості людського ества, можна зробити і на основі повчання Євангелія Учительного на день вознесіння Христа. Після другого пришествя Спасителя всі люди, як проголошує повчання, вийдуть йому на зустріч. При цьому вже померлі повстають із праху, а живі, минаючи смерть і руйнування, будуть просто вознесені на небо. В теперішній же час

смерть не щадить нікого: ні царів, ні священиків, ні добродійних християн – розвиває Галятовський типову думку для західної середньовічної літератури. Людина повинна постійно напружено очікувати смерть, тому що в кожному творінні криється небезпека для її життя [1, с. 177-178]. Віруючих закликають не забувати про смерть, але, з іншого боку, тільки грішна людина повинна її боятися, тільки для неї вона дійсно жахлива [1, с. 178,186]. За праведниками не треба плакати і сумувати, тому що смерть наче сон, після якого вони знову повстануть. Образ смерті як сну лише одного разу зустрічається в повчаннях католиків [2, с. 100]. Для грішника і життя – це сон, тому що його сонна душа не здатна чинити опір порочним схильностям. Такій людині, на думку Лоренцовича, не судилося прокинутися і в день всезагального воскресіння. Часте звернення в православній проповіді до образів смерті як до сну знімало страх перед нею, позбавляло драматизму перехід життя з теперішнього в життя майбутнє. Більш того, проповідники розглядали межу між життям і смертю як проникливу і в зворотному напрямі. Не тільки сам Господь, але і заступництво Божої Матері, святих, навіть просто благочестивих християн, їх молитви можуть повернути померлого до життя. Важливо підкреслити, що ні в одному із збірників проповідей і повчальних історій католиків не зустрічаються сюжети воскресіння мертвих. Євангельський фрагмент про повернення до життя Лазаря ніде не постає самостійною темою міркування; інші фрагменти на цю тему використовуються лише для ілюстрації думки про те, що і безсмертя в раю, і повернення до вічного життя – це чудеса, які перевищують природні людські можливості і здійснюються виключно Божественною благодаттю.

Православні автори звертаються і до проблеми посмертного суду над християнином. Послідовне відстоювання в католицькій проповіді ідеї двох судів –індивідуального після смерті і спільного в кінці часів – було принципово важливим моментом для драматизації смерті як епізоду індивідуальної долі християнина. Всі православні автори стверджують одностайно, що суд над людиною буде лише одного разу, він відбудеться після другого пришествя Христа і воскресіння всієї людини [1, с. 186]. У згадуванні суду немає залякування – присутнє лише нагадування про нього, про необхідність бути до нього готовим. Неминучість загального суду обґрунтовується тим, що всім повинні бути пред'явлені гріхи всіх. На цей суд постануть всі без винятку люди, які жили з моменту створення світу, і сам Адам. Життя невірних, правда, хоча і буде піддане формальному аналізуванню, але їх засудження уже вирішене. Про те, як буде виглядати сама процедура суду, православні проповідники не говорять в своїх повчаннях, лаконічно відмічаючи, що це буде звіт самої людини про своє життя у світі, добре чи погане. В східнохристиянській традиції виразно присутня тенденція розуміти суд скоріше духовним чином, ніж як формальну процедуру судового розбирання, із залученням кодексів світського і церковного права – образ, виразно прописаний в католицькій проповіді 17 ст. Кирило Олександрійський розглядає цей суд як повне каяття, самозвинувачення християнина. Василій Великий вважає, що в якості головних обвинувачів на суді будуть виступати наші власні гріхи. Григорій Богослов стверджує, що ми будемо засуджені нашими власними думками і вчинками і відхилені нами самими. З католицьких авторів тільки Гродзицький говорить про участь людської совісті в процедурі суду. Але вона скоріше буде виступати в якості свідка, ніж головного обвинувача. Збереження в православних проповідях відгуків такого духовного розуміння суду, коли людина сама себе засуджує, могло бути пов'язане з більш позитивною оцінкою ступеня свободи людської волі в православній традиції у порівнянні з католицькою. Якщо зла воля, як стверджував в своїх повчаннях Лоренцович, настільки укорінена в людині, що і в пеклі зберігається, то ні про яке самозасудження не

може бути і мови. Ідея духовного суду також органічно пов'язана із уявленням про пекло у православних авторів не як про зовнішнє, але внутрішнє страждання грішника, якого мучать власні докори сумління і запізнїле каяття. Ідея єдиного, віднесеного на кінець часів суду поєдналась в свідомості проповідників із другим пришествям Христа. Логічно було припустити, що весь драматизм хвилювань, який католики пов'язували із смертною агонією, автори православні перенесли на друге пришествя. Але аналіз православних пам'яток 17 ст. не дозволяє зробити такий висновок. Навпаки, прихід Христа супроводжується радістю: святі виходять йому на зустріч (зустрінуть його „у повітрі”), а грішники, на думку Галятовського, на землі залишаться [1, с. 116]. Проповідники не залякують паству і драматичними описами смерті людини. З одного боку, вони, як і більшість католиків, вважають, що віра і праведне життя не можуть бути абсолютною гарантією спасіння і посмертна доля також залежить від того, в якому стані християнин завершить своє земне існування. Але православні не драматизують моменту переходу з життя у смерть, що було властиве західним повчанням, не міркують про агонію як про один із значних моментів для посмертної долі християнина. Мова йде скоріше про необхідність послідовного перебування на шляху добродетельності.

На думку Галятовського, помираючий навіть на смертному одрі продовжує сподіватися на милосердя Бога, а тому у нього відсутній напружений страх перед смертю. На відміну від католицької проповіді, де переважають образи Бога-судді і навіть Бога-месника, Бог в православних пам'ятках постає скоріше як милосердний, „людинолюбець”. Певна річ, грішникам не можна заспокоюватися, але і по відношенню до найзакоренілиших Бог в першу чергу безкінечно милосердний. Аналіз православних пам'яток дозволяє зробити висновок про те, що межею цього милосердя Бога по відношенню до грішників не є смертний час, але момент суду, який відсувався до Другого пришествия [3, с. 208]. Це створювало можливість для християнина вплинути на свою долю, навіть змінити її покаюнням за здійснені за життя гріхи і після настання фізичної смерті. Проповідники міркують про покаюння скоріше як про глибоке внутрішнє каяття, ніж про процедуру випробування совісті, за якою відбувається усне сповідання гріхів. Покаюння – це особливий дар, надана тільки людині унікальна можливість примирення з Богом, яка є важливою перевагою перед ангелами (якщо для диявола наслідки його падіння незворотні, то людині в покаюнні надана можливість відновлення утраченої єдності з Богом). Сутність покаюння, як і останнього суду, в усвідомленні своїх порочних нахилів і самозасудженні, за якими настають сльози каяття. І цього вже достатньо для очищення людини від гріха. Істинне покаюння містить в собі і весь спосіб життя християнина: піст, молитви, роздача милостині, смирення, прощення образ ближнім [1, с. 74]. Фактично кожен грішник, що розкаюється, може розраховувати на спасіння [1, с. 77]. Проповідники 17 ст. уже міркують про покаюння і про сповідь як про процедуру усного сповідання гріхів, хоча і не висувають, на відміну від католицьких авторів, конкретних вимог ні до того, як повинно виглядати істинне каяття, ні до самої процедури сповіді. Також на відміну від католицької традиції, відповідно якій на сповіді прощалася вина грішника, але з нього не знімалося покарання за здійснений гріх, Галятовський говорить про повне очищення християнина [1, с. 98]. В православних пам'ятках немає навіть чіткої градації гріховних дій за ступенем їх важкості. В Євангелії Учительному [4] гріх визначається достатньо абстрактно, як будь-яка вина проти заповіді любові. ”Зерцало Богослов'я” [5] виділяє „чотири стихії злого світу”: гордість, заздрість, крадіжка, убивство, які виступають у Ставровецького фактично як чотири найбільш тяжкі гріховні дії, хоча такими він їх сам не називає і не міркує про градацію покарання за їх здійснення. Думка авторів відповідає святоотецькій традиції,

одним із представників якої був Василій Великий, що пропонував не розділяти гріхи на „важливі” або „великі” і „малі”, так як і Новий Завіт не використовує цього розрізнення. Виключенням є Галятовський, який розділяє гріхи на малі і великі [1, с. 98], виділяє навіть категорію смертних гріхів [1, с. 179]; але як не визначає конкретно, в чому ж їх різниця, так і не стверджує, що ступінь покарання за них також відрізняється. Лише одного разу він виділяє тріаду найбільш тяжких гріховних дій: пияцтво, гординю і тілесний гріх. У творі „Гріхи розмаїті”, написаному за моделлю середньовічних західних пенітенціаріїв, Галятовський пропонує більш детальну класифікацію гріховних дій, розрізняючи гріх першородний, смертний, буденний; проти трьох богословських добродійностей: віри, надії і любові; звернення до Бога про помсту; проти десяти заповідей і гріхи, здійснені всіма п'ятьма відчуттями. Можливість розкаятися обмежується православними авторами земним існуванням людини. Незважаючи на це, в проповідях приводяться історії, фактично заперечуючи це положення. Історії про покаяння, яке відбулося вже після фізичної смерті (які мають, безумовно, апокрифічне походження) зустрічаються не тільки в православних проповідях 17 ст., але і в учительних збірниках, що мали ходіння в Древній Русі. Датована 15 ст. молодша редакція Измарагда містить історію про воїна, який помер без покаяння. Йому було дозволено повернутися в тіло для спокути гріхів, при цьому дозвіл надається не Богом, а ангелом, який за нього ручається [6, с. 54-69]. Ця ж історія відтворюється Галятовським у творі „Душі людей померлих”.

Наприкінці можна зробити такі висновки. Незважаючи на те, що католицькі і православні автори однак розглядали смертність людини як один із головних наслідків гріхопадіння, пропоновані ними в проповіді уявлення про смерть істотно відрізняються. У православних повчаннях між життям і смертю не проводиться різка межа, перехід з одного стану в інший не розуміється як абсолютно незворотній (образ смерті як сну; можливість змінити свою долю і після фізичної смерті). Смерть (як і Друге пришествя) розглядається в першу чергу не як руйнування всього тварного, але як своєрідне оновлення – як особливий етап людського шляху, момент відновлення людини (Григорій Ниський) [7, с. 176-177]. На таке розуміння смерті могла вплинути і відсутність різкого дуалізму душевного і тілесного в православній традиції. Православні автори не використовують в своїх проповідях опис трупів, сюжетів про прозріння душі після звільнення з пут тілесності.

Смерть не драматизується в православній проповіді і тому, що момент смерті і суд Бога над людиною розведені у часі. Милосердя Бога простирається якби і за порогом смерті, залишаючи для людини надію на зміну своєї долі через покаяння, можливе у силу заступництва Богородиці, святих, навіть простих віруючих. Страх перед смертю нейтралізований і специфічним розумінням суду. Іноді він постає в православній проповіді як самозасудження грішника на відміну від детального судового розбирання, яким він постає в повчаннях католицьких авторів. Ці два різних образи суду відповідають різному розумінню покаяння в цих християнських традиціях: максимально детальна сповідь, якій передуює вибагливе випробування совісті в Католицизмі і покаяння в першу чергу не як зовнішнє сповідання гріхів, але внутрішнє каяття і самозасудження в Православ'ї.

Література:

1. Галятовський І. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П. Чепіги.- К.: Наук. думка, 1985. – 443 с.
2. Корзо М.А. Образ человека в проповеди XVII века.- М.: ИФРАН, 1999. – 189 с.

3. Зарин С.М. Аскетизм по православно-христианскому учению. Этико-богословское исследование. – М.: Православный паломник, 1996. – 694 с.

4. Евангелие Учителное албо казаня, на кождую неделю и свята урочистыи презъ Святого Отца нашего Калиста, Архіеп (иско)па Константинопольского, и Вселенского Патріарху, пред двѣма сты лѣтъ Покгрецку написаныи, а теперъ ново з кгрецкого и словенского языка на рускій переложеныи / Под ред. М. Смотрицкого. – Евьє: Тип. братская, 1616. – 2о. – 330 л.

5. Транквилион-Ставровецкий К. Зерцало богословия. – Унев: Тип. монастырская, 1692. – 4 о. – 104 л.

6. Памятники литературы Древней Руси, середины XVI века / Сост. и общ. ред. Л.А. Дмитриева, Д.С. Лихачева.- М.: Художественная литература, 1985. – 626 с.

7. Флоровский Г.В. Восточные отцы IV века. Из чтений в Православном Богословском Институте в Париже. – М.: Паломник, 1992. -240 с.